

УДК 94 (477):008:168.922

Павлова О. Ю.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ НАУК ПРО ЖИТТЯ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних перспектив вивчення історії української культури в сучасній освітній ситуації університетів наук про життя України. Доводиться, що логіка самоусвідомлення життєсвіту потребує культурологічних засад як інтегрального фактору освітнього простору сучасності.

Ключові слова: історія культури, Україна, науки про життя.

Статья посвящена исследованию теоретических перспектив изучения истории украинской культуры в современной образовательной ситуации университетов наук о жизни. Доказывается, что логика самосознания жизненного мира требует культурологических оснований как интегрального фактора образовательного пространства современности.

Ключевые слова: история культуры, Украина, науки о жизни.

The article is devoted to the research of theoretical prospects of study of Ukrainian culture history in the modern educational situation of universities of sciences about life of Ukraine. It is proved that logic of self understanding of human life world demands culturological principles as integral factor of educational space.

The keywords: history of culture, Ukraine, life sciences.

Історія закладів вищої освіти в європейській системі координат розпочалася з виникнення класичних університетів. Проте становлення науки як виробничої сили суспільства і відповідна спеціалізація знання спричинили необхідність підготовки фахівців за різними сферами промисловості. Це був наступний етап процесу розвитку освітнього поля західноєвропейської культури. Третій етап був спричинений інтеграцією окремих форм культури в єдиний простір життєсвіту. Система речей індустріального суспільства генералізується в єдність різноманітності стилів життя постсучасної людини. Якість і стандарт речі втрачають свій диктат поза якістю життя людини в цілому. Цей процес триває і його проекцією в освітній сфері став перехід від природничо-технічної форми освіти, яким були сільськогосподарські академії та аграрні університети, до формування системи університетів наук про життя. Один із факторів переорієнтації освітньої парадигми, який вивчають такі сучасні зарубіжні дослідники, як П. Бурд'є, Е. Еверіт, А. Перотті, Л. Уайт, А. Флієр, а також вітчизняні – В. Андрущенко, В. Бех, Ю. Гапон, А. Греков, В. Журавський, стала актуалізація культурологічного циклу дисциплін, зокрема історії вітчизняної культури, що прояснюють сенсові константи життєсвіту людини.

Метою нашого дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад викладання історії української культури у вітчизняних університетах наук про життя.

Можна виділити ряд причин, що обумовили актуальність введення історії української культури в сучасну модель вітчизняної освіти університетів наук про життя. Актуалізація певної моделі історії культурного процесу закономірно вписується в логіку становлення культурологічного знання від існування його як проблемного поля у філософії до культурології та історії культури. У системі знань про культуру тривалий час посідала філософія культури, але в ХХ столітті масований приріст емпіричного матеріалу унеможливив його повноцінне оброблення в межах існуючої філософії культури.

З іншого боку, розвиток культурних зв'язків і вихід національних культур за свої межі, потужний наступ уніфікованої масової культури викликали необхідність створення єдиного підходу до вивчення культури, зокрема й для того, щоб допомогти національним культурам, і українській в тому числі, зберегти свою неповторну індивідуальність. Ще однією важливою причиною можна назвати подальшу раціоналізацію людського мислення, зростання технократизму, появу небезпечного погляду на предмети гуманітарного циклу як на щось другорядне, що навіть заважає подальшому розвитку цивілізації. З огляду на це в майбутньому культурологічні дисципліни зможуть стати значною гуманітарною протипогою таких ідей, сприяючи підвищенню рівня духовності людини й суспільства.

Спробуємо вказати на суттєві відмінності історії культури від філософії культури. Відомий російський культуролог В. Межуєв вважає, що тут поділ проходить у площині відмінностей між наукою і філософією, між «описом» і «оцінкою» [2]. Якщо філософія культури визначає культурну цінність для людини тих чи інших феноменів, то культурологія їх об'єктивно описує. Цікавою є думка, згідно з якою культуролог насамперед вивчає «чужі» культури, а філософ культури – «свої». Інший погляд трактує філософію культури як дисципліну, спрямовану на розуміння культури як цілого й загального, а культурологію як науку, що розглядає конкретні форми. У цьому ракурсі філософія культури є методологією культурології взагалі та наук про життя зокрема, оскільки людина є довершеною формою «становища в Космосі» [3, с. 31], суб'єктом і носієм ноосфери.

З-поміж багатьох обставин, що визначили однозначність ідеї культури в стародавні часи, варто вказати на деякі з них. Жодна історична епоха не відчуває себе молодою, тобто такою, що щойно відкриває історичну перспективу (якщо таке світовідчуття не декларується ідеологічно). Навіть коли уявлення про історичний процес ще нечіткі, незрозумілі, вона вважає себе довершеною, результатом, а не вихідним пунктом. При цьому подібне світовідчуття не обов'язково означає есхатологізм (учення про кінець світу). Найчастіше воно перебуває в межах ідеї одвічного повернення або прямого відтворення минулого в сьогоденні. Наприклад, для античності архетиповою у цьому сенсі була ідея «залізного віку» (Гесіод), що перейшов у «золоте» століття (імперська ідеологія Риму). Тому кожна історична форма культури відчуває, ідентифікує себе як досконалу і довершену.

До проблем, які потрібно вирішити в межах історії культури, можна віднести такі: визначення місця конкретного культурного феномену в структурі загального історичного процесу; прояв сутності культури в її існуванні, тобто в історичному

різноманітні конкретних культур, які є в соціальному просторі й соціальному часі, філогенезі (розвиток світу в цілому) й онтогенезі (індивідуальний розвиток організму); опис культурних феноменів; утвердження неповторності й унікальності культурних світів. Неповторність шляхів розвитку культурного процесу обумовлює проблематизацію теоретичного поля історії культури певної нації.

Наприклад, зрозуміти своєрідність формування української культури не можливо поза вивченням специфіки культури кочівників, які хвиля за хвилею включалися в наш «ландшафт культури» і залишали в ньому не лише генетичні й географічні позначки. Мало вивченими залишаються спадок античних полісів, а також культурний внесок готів.

Навіть загально визнаний в українській культурологічній думці європоцентризм залишається потребує уточнення. Україна не просто копіювала європейські шляхи розвитку або вільно їх моделювала, а знаходила своє місце в спільній європейській цивілізації. Саме тому необхідно створити таке культурологічне визначення модерну, яке б дозволило врахувати певну національну, зокрема українську специфіку.

Західний тип культури – це не лише різновид регіональної специфіки, але це історичний тип культури, що становить форму переходу від класичної до некласичної культури та відповідає становленню та функціонуванню індустріального суспільства. Він характеризується:

- суспільним характером виробництва (створення продукту не на замовлення, а за шаблоном, відповідно не до потреб споживання, а до потужностей виробництва; перехід від ручної праці до машинної у формах мануфактури та фабрики; використання не м'язових джерел енергії (людини чи тварини); орієнтація на прибуток, а, відповідно, зростання якості та кількості продуктів виробництва, а також їх масовізація й стандартизація; урбанізація (місцем виробництва стає місто, а не село));

- універсальністю товарно-грошових відносин (розвиток торговельних і фінансових ринків: ринок, а не перерозподіл стає універсальним регулятором соціального і відтепер еквівалентного обміну, формування грошей як «всезагального еквівалента», наймана праця, звільнення ринку землі від феодалських обмежень, низький рівень позичкового відсотка),

- легітимацією прав приватної власності (заміна родових відносин речовими, поділ влади та майна, незалежність судової системи, правове забезпечення реальної свободи підприємництва, формування відповідних соціальних та політичних структур);

- формуванням нації як типу політичної та етнічної спільноти;

- інституалізацією освіти;

- втратою релігії монополії в духовній сфері (тотальна секуляризація (звільнення від релігійних настанов) культури), а відповідно, становлення автономних форм духовної культури (наука, мораль, мистецтво).

Дуже часто культурологи вкладають у назви окремих періодів західної культури різне розуміння. Ми будемо розуміти під Новим часом період всесвітньої історії з XVII століття, під Новітнім часом – період усесвітньої історії з XIX століття. Ми

будемо відрізняти модерн (форму західноєвропейської культури) і модернізм (тип теоретичної рефлексії ХХ століття, що відрізняє себе від класичного раціоналізму).

Формування культури західного типу є складним і суперечливим процесом, який нараховує історичні етапи та національні варіанти його становлення. Перехід до неklasичного типу культури відбувався нелінійно, а в різних формах. Тому в сучасній культурологічній думці нараховують декілька варіантів розвитку західного типу культури: Відродження (Ренесанс), Реформація, Просвітництво, ХІХ століття, перша половина ХХ століття.

Культура модерну стала підґрунтям виникнення ідеології європейського гуманізму (гуманізм (широке розуміння терміна) – визнання людини найвищою цінністю у світі, повага до гідності та розуму людини; гуманізм (вужке розуміння терміна) – течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження, право на щастя в житті, і вільний вияв природних почуттів і здібностей), що рішуче відкидала церковно-схоластичні традиції середньовіччя. Поступово намітилися тенденції секуляризації всіх сфер суспільного життя. Нові ціннісні орієнтири відповідали інтересам нової соціальної сили – буржуазії. Проте ті взірці й ідеали (гуманізм, «героїчний оптимізм» (Дж. Бруно)), що були сформовані на його ґрунті, далеко сягнули межі вужкобуржуазної ідеології. Відродження є початком історичного процесу вивільнення індивіда з полону феодально-станових і релігійних канонів, які сковували його волю, але ще не привело до крайності індивідуалізму: розвиток буржуазних відносин перебував ще в початковій стадії.

Проте модерн, який сформував настанови гуманізму і секуляризації, мав не лише позитивний вплив на загальнокультурну ситуації та окремі національні культури. Так, наприклад, виникнення світового ринку в ХVІІ столітті створило умови для самовизначення національних ринків західноєвропейських країн (разом із тим формування національних держав) і для європейського розподілу праці, що змінив долю західної цивілізації (не лише Венеції, яка втратила свої привілеї у світовій торгівлі). Виникнення промислово орієнтованих країн спричинило консервацію аграрної специфіки у решти. Тому на сході Європи (зокрема в Україні) ще на декілька століть було збережене закріпачення селян, які як дешева робоча сила виготовляли сільськогосподарську продукцію на світовий ринок. Тим самим аграрна специфіка України закріпилася і визначає її долю до сьогодні. Відповідно науки про життя найбільш актуалізовані у вітчизняному соціокультурному просторі. Недарма спеціалізація великих навчальних закладів, зокрема Київського політехнічного інституту, почалася саме з тих спеціалізацій, що зараз відносять до наук про життя.

Особливий інтерес становить історичний процес формування філософського осмислення культури в Україні. Він почався пізніше, ніж на Заході, — на початку ХІХ століття з полеміки західників і слов'янофілів про шляхи розвитку вітчизняної культури, необхідність теоретичного осмислення цієї проблеми проявляється в гаслі М. Драгоманова: «В культурі — раціоналізм, у політиці — федералізм, у соціальних справах — демократизм» [1, с. 48] лише в середині століття. Однак це гасло не оцінили сучасники — не настав ще в історії країни час культурологічного погляду на життя й розвиток суспільства, адже поняття «культура» відрізняється незвичайною

складністю, тому що позначає цілісність, органічну єдність багатьох аспектів людської діяльності; проблеми культури у власному змісті виникають уже тоді, коли організовані: побут, мистецтво, наука, особистість і суспільство. Інтенсивність інтелектуального розвитку протягом XIX століття набула в західноєвропейській культурі незаниханих досі масштабів, спричинила появу інтелектуального снобізму межі XIX – XX століть. Проте такий стрибок викликав не лише захоплення, але й жах, небезпеку технократизму. Тому просвітницький оптимізм початку століття і віра в керівний статус розуму замінюється відчуттям кризи культури, що досягає свого апогею у XX столітті.

Історична динаміка модифікацій західного типу культури демонструє певну закономірність. Відродження – це висування авторитету античності проти авторитету схоластики. Реформація – авторитету віри проти авторитету церкви (упевненість проти обрядності). Просвітництво – авторитету розуму проти авторитету віри, забобонів (Г. Гадамер). XIX століття на засадах культури Розуму індустріалізує сферу виробництва. Початок XX століття – це індустріалізація аграрного господарства та культури й одночасно криза універсальності культури розуму. Адекватне розуміння тенденцій розвитку світової культури дозволить визначити

Розвиток численних культурних зв'язків і вихід національних культур за свої межі, потужний наступ досить уніфікованої масової культури довели необхідність вироблення єдиних підходів до вивчення культури, зокрема й для того, щоб допомогти національним культурам зберегти свою неповторну індивідуальність.

У цьому контексті обґрунтовується необхідність існування національно орієнтованої історії культури. Історія культури України покликана виявити закономірності розвитку цього варіанту національної культури, виявити її місце в системі розвитку всесвітнього культурного процесу, обґрунтувати її національну самобутність та визначити шляхи її подальшого збереження.

Проте історія культури жодної країни не вичерпує і не може вмістити в собі всезагальної логіки становлення культури. Якщо рівень світової культури дає можливість відслідкувати принцип єдності історичного і логічного, який дозволяє зрозуміти особливість і неповторність національної культури лише на тлі всезагальної логіки становлення людського буття. Тому історія будь-якої національної культури стає зрозумілою лише в системі гуманітарного знання та освіти. Це передбачає розуміння не лише культурології, а й вивчення філософії, соціології та ін. Поза системою гуманітарного знання історія окремої культури перетворюється на механічну сукупність окремих емпіричних фактів, які студент одразу забуває. Перетворення такого знання на фактор формування культури особистості, спосіб її конституювання стає неможливим.

У межах навчальної програми, що існує, досить складно навіть всебічно проаналізувати світову культуру. Проте, на нашу думку, не можна обмежуватися лише описом культурно-історичних явищ, а необхідно спробувати осмислити всесвітню історію культури як закономірний процес, що має власну логіку розвитку. Лише систематичне прояснення культурних сенсів дозволить прояснити життя як цілісний феномен і створити перспективну освітню програму, з урахуванням

специфіки сучасного типу інтеграції науки та освіти в життєсвіт людини.

Література:

1. *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці / М. Драгоманов ; упоряд. І. С. Романченко ; гол. ред. О. Є. Засенко. – К. : Наукова думка, 1970. – 243 с.
2. *Межуев В. М.* Культурология и философия культуры [Электронный ресурс] / В. М. Межуев. – Режим доступа: <http://www.countries.ru/library/sophia/mezuev.htm>
3. *Шелер М.* Положение человека в космосе / М. Шелер // Проблема человека в современной западной философии : Переводы / [сост. и послесл. П. Гуревич, ред. Ю. Попов]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 31–96.